

PRINCIPATUS DÖNEMİ BÜROKRASİSİNDE HUKUKÇULARIN YERİ
THE POSITIONS OF JURISTS IN THE BUREAUCRACY OF THE PRINCIPATUSSevil YILDIZ * 10.21492/inuhfd.1643257 **Makale Bilgi**Gönderi: 19/02/2025
Kabul : 20/03/2025**Anahtar Kelimeler**Bürokrasi,
Yüksek Devlet
Memurlukları,
Hukukçular.**Özet**

Roma'da bir bürokratik yapının varlığından ancak *Principatus* dönemi itibarıyla söz edilebilir. Bu, ilk imparator *Augustus*'un temellerini attığı bir yapıdır. İmparator *Augustus*, Cumhuriyet Dönemi'nden kalan *magistra*'lıkların görev tanımlarına yeni bir düzen vermiş, yeni bir memuriyet sistemi ve memurluk makamları kurmuştur. Bu kapsamda özellikle *consilium principis*, *praefectus*'lar ve imparatorluğa bağlı bürolar öne çıkmış, dönemin hukukçularının bu memuriyetlerde görevlendirildikleri görülmüştür. İmparator *Hadrianus* Dönemi'ne dek, yaklaşık olarak 144 yıl boyunca *Augustus*'un kurduğu sistem büyük bir değişim göstermemiş ancak gelişmiştir. İmparator *Hadrianus* ise bu sistemde önemli değişiklikler ve yenilikler yapmış, sisteme ileri bir yön vermiştir. İmparator *Hadrianus* Dönemi'nden İmparator *Severus Alexander* Dönemi sonuna dek devlet memurlukları oldukça gelişmiş, hukukçuların bu memurluklardaki etkinliği artmıştır. Böylece Klasik Dönem hukukçularının bürokratik yapı içindeki varlıkları Roma İmparatorluğu'nun hukukî ve idarî alanlarında önemli derecede etkili olmuştur. *Hadrianus* Dönemi'ne dek bürokraside yer alan hukukçuların Roma hukukunun gelişiminde oynadıkları önemli rol, Cumhuriyet Dönemi'nden Geç *Principatus* Dönemi denebilecek İmparator *Hadrianus* Dönemi'ni de içine alan zamana ait hukukun "*hukukçuların hukuku*" olarak tanımlanmasına yol açmıştır.

Article InfoReceived: 19/02/2025
Accepted: 20/03/2025**Keywords**Bureaucracy,
Senior Government
Positions,
Jurists.**Abstract**

The existence of a bureaucratic structure in Rome can only be mentioned from the *Principate* period onward. This is a structure that was founded by the first emperor, *Augustus*. Emperor *Augustus* reorganized the definitions of duties for the *magistracies* inherited from the Republic, establishing a new system of civil service and official positions. In this context, the *consilium principis*, *praefects*, and offices related to the empire became prominent, and it can be seen that the jurists of the period were appointed to these positions. Until the reign of Emperor *Hadrianus*, the system established by *Augustus* remained largely unchanged for approximately 144 years, even though it underwent gradual development. Emperor *Hadrianus* made significant changes and innovations to this system, advancing its direction. From the time of Emperor *Hadrianus* to the end of the reign of Emperor *Severus Alexander*, the civil service developed considerably, and the effectiveness of jurists in these positions increased. Thus, the presence of jurists of the Classical period within the bureaucratic structure had a significant impact on the legal and administrative fields of the Roman Empire. Until the time of *Hadrianus*, the important role played by jurists in the bureaucracy contributed to the development of Roman law, leading to the characterization of the law of the time—including the period from the Republic to what can be referred to as the Late Principate Period of Emperor *Hadrianus* the "law of the jurists."

* Arş. Gör. Dr. Atılım Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Roma Hukuku Anabilim Dalı.

Atıf Şekli | Cite As: YILDIZ Sevil, "Principatus Dönemi Bürokrasisinde Hukukçuların Yeri", İnÜHFD, 16(1), 2025, s.140-152. **İntihal | Plagiarism:** Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been controlled via plagiarism software and reviewed by at least two blind referees.

EXTENDED SUMMARY

During the Principate Period in Rome, a new administrative system was established in which all administrative authority was concentrated in the hands of a single individual (the princeps). This individual was hierarchically positioned at the top, organized with various administrative offices that reported to him in a gradual manner. In other words, the first Emperor/Princeps Augustus established a bureaucratic system for the governance of the Roman Empire. Prior to this, during the Republic Period, the state was managed by the Roman People, Magistrates, Popular Assemblies, and the Senate, without any hierarchical dependency among them. Therefore, it was not possible to speak of the existence of a bureaucratic structure during the Republic Period. Consequently, a primary aim of this study has been to investigate the emergence of bureaucratic structures for the first time, along with the agents that facilitated it, the conditions, the socio-economic background, and the process of its formation.

Within this framework, the first major section of the study is titled "The Bureaucratic Structure Established during the Reign of Emperor Augustus." Under this title, magistrates who continued their duties from the Republic Period during the Time of Augustus have been examined with a focus on the changes in their scope of responsibilities. Subsequently, the elements of the new system established by Emperor Augustus have been **introduced**, including the consilium principis, praefectures, and imperial offices.

In the concluding part of this main section, "The Legal Status of State Officials" has been explored. This represents one of the most significant questions this study aims to address and constitutes the second step of the research. While Roman jurists made substantial contributions to law prior to the Principate Period, these contributions occurred within relatively limited areas of activity. However, with the onset of the Principate Period, these areas expanded, and the contributions of Roman jurists in legal and administrative fields elevated Roman law to the highest legal standing in its history. This period is referred to as the "Classical Legal Period" in legal history, and the jurists of this time are known as "Classical Jurists." The legal activities of Classical Jurists during this period generally included "ius respondendi" (the right to respond to legal inquiries on behalf of the Emperor), serving as civil servants in imperial offices (a libellis, ab epistulis, cognitionibus) and functioning as legal advisors in the Emperor's consilium (consilium principis), participating in high-level administrative roles such as praefectures (including praefectus urbi, praefectus vigilum, praefectus annonae, praefectus praetorio, and praefectus aegypti) which are senior positions subordinate to the Emperor, and serving as governors in provinces associated with the Emperor and the Senate, thus participating in the administration beyond the city of Rome. Therefore, the involvement of jurists in governance **was** a significant step toward strengthening the bureaucratic structure and ensuring more effective administration. During the Augustus Period, imperial governance was able to successfully develop a qualified administrative structure capable of fulfilling complex and diverse duties.

Augustus's successors continued to establish and develop the bureaucratic structure he laid down, albeit at a slower yet steady pace within the framework he delineated. However, although the system evolved, it largely remained unchanged. The second research question of the study is: What enabled the bureaucratic structure, which had been established and initiated, to undergo a developmental process that ensured its effective and comprehensive operation? This question has found its answer within the second main heading of the study: "The Bureaucratic Structure during the Reign of Emperor Hadrian." Emperor Hadrian introduced a completely new order to the Roman civil service system. He also reorganized the functions of the imperial offices. The imperial council, *consilium principis* was restructured, and its members predominantly consisted of full-time, paid legal officials from the equestrian class. Almost all jurists of the period became members of this consilium. Similarly, the appointment of jurists to the praefectures and governorships significantly increased. Under this heading, the roles of Emperor Hadrian and subsequent emperors in appointing jurists to bureaucracy until the end of the reign of Alexander Severus have been detailed. Therefore, by listing esteemed jurists whose significant contributions have reached the present day and laid the foundations for contemporary legal institutions and rules, the study emphasizes their participation in imperial administration. These jurists were well-versed in legal matters and closely connected to Rome's social and economic life, business, and relationships. Their reputations were significantly tied to their connections with the imperial regime, the consultancies to which they were appointed by the Emperor, and their official roles within the imperial bureaucracy. Undoubtedly, both the Roman Empire and we, as contemporary jurists, owe much to the Classical jurists.

As observed, the historical framework that forms the focus of our study is confined to the Principate Period (27 BC - 235/284 AD), with references made to the Republic Period where necessary for clarity. The primary method employed for this study has been a review of existing literature, complemented by translating Latin texts and drawing comparisons among original sources that have survived to the present day, thereby solidifying our findings. Predominantly, sources in Latin, English, and Turkish have been utilized, adopting an interdisciplinary approach that incorporates history, political science, public administration, sociology, biographical literature, and law.

The primary sources of the study include the originals of Classical Legal texts contained in the Digest section of the Corpus Iuris Civilis, along with the original and translated works of Roman authors who lived and produced works during the Roman Empire, both jurists and historians. These Latin sources have been translated and analyzed by the author of this study. However, the specific citations of the texts have mostly not been provided within the main body but have been referenced in footnotes for interested readers. Based on these sources, the framework and historical trajectory of the study have been constructed, and the validity of the information at hand has been **assessed** through these references. The secondary sources naturally comprise the monographs, articles, general works, and textbooks of contemporary Romanists. Through these sources, the connections of Rome's classical jurists to bureaucracy have been established. Hence, the study seeks to fulfill the identified gaps concerning contemporary knowledge about Roman Public Law relevant to our topic.

In conclusion, this work aims to provide a comprehensive overview of the emergence, structure, and development of the bureaucratic system during the Principate Period, highlighting the pivotal contributions of both Augustus and Hadrian, and underscoring the enduring legacy of Classical jurists in shaping Roman law and administrative practice.

I. GİRİŞ

Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde bürokratik bir yapının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde devlet yönetiminde yetkili siyasal organlar; *magistra*'lar, halk meclisleri ve senatodur. Roma, bir dünya imparatorluğu haline gelirken önce Latin Birliği'ni kurmuş, sonra İtalya'da federatif bir yapı kurarak hakimiyeti altına aldığı diğer bölgeleri eyaletlere (*provincia*) bölmüş, her bir eyaletin yönetimi için bir vali (*proconsul*)¹ atayarak bu valilerin komuta ettiği bir de ordu görevlendirmiştir². Ancak valiler de *imperium* sahibi birer *magistra* olarak eyalet yönetimini üstlendikleri için, yönetimdeki otoriteleri bürokratik bir bağ dahilinde değildir. Valilerin gönderildikleri eyaleti nasıl yönetecekleri, senatoya ait bir kurul tarafından çıkarılan beyannameye göre belirlenmekteydi. Bu beyannameye eyaletin sınırı, eyalette yaşayan halkın durumu, vergi oranları ve mahallî yönetimin yetkileri belirlenmekteydi. Beyannameye uyup uymamak ise bütünüyle valinin görev bilincine ve namus duygusuna bağlıydı³.

Nitekim Cumhuriyet Dönemi'ni sona erdiren nedenlerden birini de eyaletlerin kötü yönetimi oluşturmaktadır. Eyalet valileri, *imperium*'a sahip olan *magistra*'lar olduklarından, yargılama makamı, ordu komutanı, eyaletin en yüksek mülkî amiri sıfatıyla eyaleti yönetme, vergi salma gibi yetkilere sahip olan valilerin *imperium*'larını kötüye kullanmaları durumunda onların otoritesini sınırlayabilecek, veto hakkı gibi, hiçbir siyasal araç yoktu. Yönetimde denetimsiz olmaları, iktidarlarını sınırlayabilecek bir merkezi otorite bulunmaması onların keyfi bir yönetim sergilemesine ve talepleri kabul edilmediğinde de ayaklanmalarına yol açmıştır. Bu da Cumhuriyet Dönemi'ni zayıflatmıştır⁴.

Ayrıca yine bu dönemde birtakım özel girişimlerle vergi ve tarım alanlarında birlikler kurulmuş ve bu şekilde idari yapılanmalar oluşturulmuş olsa da bunlar özel girişimler olarak kalmıştır. Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi sonunda *Caesar*'ın Roma Devleti için örgütlenme planları, plandan öteye geçememiştir⁵.

İmparator *Augustus*'la başlayan *Principatus* Dönemi'nde (İlk İmparatorluk Dönemi) ilk olarak bürokratik yapıdan söz edebiliriz. İmparator *Augustus*'un imparatorluğu boyunca çok geniş kapsamlı bir *auctoritas*'a sahip olduğu, pek çok yetkiyi kendinde topladığı düşünüldüğünde, bir bürokratik yapı oluşturmada aslında şaşırtıcı gelebilir⁶.

Augustus, iktidarı döneminde güçlü ve etkin bir yönetim sergilemiş⁷ ve cumhuriyet rejimi ile monarşi arasında bir sistem kurmaya, kendi kişisel otoritesini sarsmadan, geleneksel kamu hukuku organlarını korumaya yönelik bir siyasal sistem getirmiştir⁸. *Augustus*, cumhuriyetin organlarını yeni gereksinimlere uygun hâle getirmiş ve onlardan daha etkili yeni organlar eklemiştir⁹.

Augustus, devletin üç temel erki olan yasama, yargı ve yürütme alanında çok önemli değişikliklere imza atmış, bunların halkın ve senatonun benimsemesini sağlamak, adil bir yönetim sergilendiğini göstermek için dönemin hukukçularına bu siyasal yapıda etkin bir rol vermiştir.

Gerçekten Roma Devleti'nin her döneminde hukukçular etkin bir rol oynamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, *praetor*'lar tarafından kendilerine yeni dava türleri hakkında danışılmış, en önemli hukukî faaliyetleri ise kendilerine yöneltilen hukukî soruları cevaplandırmaları olmuştur. Bu sorular bir davanın tarafları yahut yargıcı tarafından yöneltilirdi. Hukukçuların bu soruları; hukuk kurallarını, karşılarına getirilen dava konusu somut olaya uygulanacak şekilde akıl yürüterek yanıtlamasına *responsa*¹⁰ denmekteydi. *Responsa*'lar bu aşamada henüz bağlayıcı değildi, yine de somut anlaşmazlık çözümleri için de hukukun gelişimi için de oldukça önemliydi¹¹.

¹ Örneğin ünlü hatip Cicero, MÖ 50-51 yıllarında Kilikia Eyaleti'nde valilik yapmıştır. GOLDSWORTHY, Adrian: Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World, Hachette UK, London, 2016, s. 245; Cicero, *Epistulae ad Atticum*'da valiliğinden şöyle bahsetmiştir: “*Toplulukları kurtardım ve vergi toplayıcılarını fazlasıyla memnun ettim. Hiç kimseyi küçümseyen davranışlarla gücendirmedim. Sadece adil, sert kararlarla çok az kişiyi etkiledim ama bunlar asla bir şikâyetle bulunacak kadar çüretkâr olmalarına neden olmadı. Zafer kazandım ve askeri başarılarım bir zafer kutlamasını hak ediyor...*” (Cicero ad Att. 6.3.3) BRAUND, David, “Introduction: the Growth of the Roman Empire (241BC-AD193)” The Administration of the Roman Empire: 241 BC.-AD. 193, 18, 1988, p. 1-14, s. 5.

² DEMİRCİOĞLU, Halil, “Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(8), 1967, s. 443-459, s. 453; TAŞDÖNER, Kerem: Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 45; KUNKEL, Wolfgang (Trans. by J. M. Kelly): An Introduction to Roman Legal And Constitutional History, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford, 1973, s. 40.

³ SÖĞÜTLÜ, Özlem: Roma Özel Hukuku (Roma Özel), 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021, s. 78.

⁴ DEMİRCİOĞLU, s. 449-450; KUNKEL (Trans. by J. M. Kelly), s. 42.

⁵ SCHILLER, A. Arthur, “Bureaucracy and the Roman Law,” (Bureaucracy), Seminar 7, p. 26-48, s. 27; TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, “Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı” (İdari Yapı), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 2009, s. 251-289, s. 279.

⁶ JONES, Arnold Hugh Martin: Studies in Roman Government and Law, Basil Blackwell, Oxford, 1960, s. 3; Kunkel (Trans. by J. M. Kelly), s. 55.

⁷ “*Augustus Dönemi'nde Vergilius tarafından yazılan Aeneas destanında, Roma'nın kuruluş efsanesinin başkahramanı Aeneas, İmparator Augustus'un kişiliğine büründürülmüş, Romanın bu yeni yönetim biçimi de kentin yeniden kuruluşu olarak yansıtılmıştır.*” DÜRÜŞKEN, Çiğdem: Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 36.

⁸ SÖĞÜTLÜ, Roma Özel, s. 78.

⁹ MOSCA, Gaetano (Çev. Mukbil Özyörük): “Roma ve Ortaçağ”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(2-4), 1946, s. 532-564, s. 534; ÖZBAY, Ümit Vefa, “Augustus Dönemine ve Augustus Kanunlarına Genel Bir Bakış”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (172), 2024, s. 227-262, s. 238.

¹⁰ Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren ve Klasik Dönem boyunca hukukçuların *responsa*'ları, kendileri yahut öğrencileri tarafından; “*Responsa, Epistulae, Quaestiones, Disputationes*” gibi isimlerle derlenmiş, *Corpus Iuris Civilis*'in *Digesta* bölümünde de yer almıştır (SCHILLER, A. Arthur, “The Nature and Significance of Jurists Law,” (BULR), Boston University Law Review 47(1), 1967, p. 20-39, s. 33); TAMER, Diler: Roma Hukuku Cilt I, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 36.

¹¹ SCHILLER, BULR, s. 29.

İmparator Augustus, hukukçuların *responsa* faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmış ve hukukçuların bazılarına “*ius respondendi publicae*”yı, yani kendilerine sorulan sorulara imparator adına cevap verme yetkisini tanımıştır¹².

Ius publicae respondendi bütün hukukçulara verilmiş değildir¹³. Augustus, hukukçuların bir kısmına bu yetkiyi vermiş ve böylece onları kendisine bağlamış, yetkiyi vermediği diğer hukukçuların da etkinliklerini fiilen sınırlandırmıştır¹⁴.

Bu dönemde sistem-dışı yargılama (*cognitio extra ordinem*) olarak adlandırılan yeni bir yargılama usulüne geçilmiştir¹⁵. Yeni yargılama sistemiyle birlikte hem özel hukuk alanında hem de kamu hukuku alanında yeni birçok hukukî kurum oluşmuştur. Bu kurumların anlaşılması, gelişmesi, bu usulün etkin olması amacı da İmparator Augustus tarafından hukukçulara tanınan ve sonraki imparatorlarca da devam ettirilen “*imparator adına hukuksal sorunlara cevap verme yetkisi*” ile hukukçuların faaliyetlerine özellikle önem kazandırmıştır. Böylece onlar, en üst yargı makamı olan imparator adına hukuksal sorunları çözdükleri için yargılama makamı olma vasfını da elde etmişlerdir¹⁶.

Ius publicae respondendi, senato sınıfından kimi seçkin hukukçuların, kamuya açık ve mahkemeler üzerinde bağlayıcı etkisi olan cevaplar vermesidir. Kurmuş olduğu yeni yönetim düzeninde, dönemin büyük hukukçularının bilgi ve görüşlerinin etkili olmasını istemiş ve hukukçuları adaletin sağlanmasında önemli bir rehber konumuna getirmiştir¹⁷. Böylece hem adaleti sağlayacak hem Roma hukukunu en yüksek seviyesine çıkaracak hem de kendi egemenliği altında, bu egemenliği güçlendirecek bir sistem kuracaktır. Bir diğer deyişle *ius publicae respondendi*’nin ortaya çıkışında hukukî amaçların yanında, siyasî etken de göz ardı edilmemelidir¹⁸.

O dönemin hukukçuları, vatandaş hukuku (*Ius Civile*) ve *praetor* hukuku (*Ius Praetorium*) alanında yazdıkları şerhler ve somut olay değerlendirmeleriyle ve *ius publicae respondendi* ile hukukun gelişmesinde önemli rol oynamışlardır¹⁹. Papinianus’a göre bunlar “*auctoritas prudentium*”dur²⁰ ve pozitif hukukun kaynağıdır²¹.

Hukukçular, İmparator Augustus zamanından başlayarak *Principatus* Dönemi’nin sonuna değin, sadece yargılama makamı olmak hasebiyle değil, bürokrasi de yer almak suretiyle de Roma hukukunun gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Çalışmamız, Romalı hukukçuların hukuka etkilerini Roma’nın *Principatus* (İlk İmparatorluk) Dönemi’ndeki bürokratik yapı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Augustus Dönemi’nde bürokratik yapının ortaya çıkışı ele alınmış ve hukukçuların bu yapı içerisindeki yerleri belirlenmiştir. İkinci olarak ise bürokratik yapıda bir dönüm noktası olarak görebileceğimiz İmparator Hadrianus Dönemi ve devlet memuru hukukçular ele alınmıştır.

¹² DI MARZO, Salvatore (Çev. Ziya UMUR): Roma Hukuku, 5. Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s. 11; *Ius publicae respondendi* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, “*Ius Respondendi*’ye İlişkin Bazı Görüşler”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 64(2), 2006, s. 235-245; ayrıca bkz. Iust. Inst. 1.2.8

¹³ Örneğin *ius publicae respondendi*’nin büyük hukukçu Labeo’ya verilmeyişi bilmekteyiz. Öte yandan İmparator Augustus tarafından Labeo’ya *consul*’lük için adaylığını koymasının teklif edildiğini ancak kendisinin fikren Cumhuriyet yönetimine, hukuk, felsefe ve diğer alanlardaki çalışmalarına bağlılığı sebebiyle bunu reddettiğini de bilmekteyiz. GÜNEŞ CEYLAN, s. 245.

¹⁴ GÜNEŞ CEYLAN, s. 235.

¹⁵ Bu bağlamda *cognitio extra ordinem* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. KASER, Max, “The Changing Face Of Roman Jurisdiction”, Irish Jurist, 2(1), 1967, p. 129- 143, s. 137 vd; ARSAL, Sadri Maksudi: Umumi Hukuk Tarihi, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948, s. 383.

¹⁶ SÖĞÜTLÜ, Roma Özel, s. 84; Kaser, s. 139.

¹⁷ KUNKEL (Translated by. J. M. KELLY), s. 108; SÖĞÜTLÜ, Özlem, “Roma Hukukunda Elegancia Iuris Kavramı” Prof. Dr. Metin Günday Armağanı (Elegancia Iuris), Atılım Üniversitesi Yayını, 2, 2020, s. 1237-1276, s. 1243.

¹⁸ DI MARZO, s. 11; GÜNEŞ CEYLAN, s. 244.

¹⁹ “Klasikler hukuk bilimini, sıra sıra kavramlar veya teknik kuralların bir araya getirilmesi olarak değil, somut olayın en doğru biçimde çözüme kavuşturulması ve bu sırada gösterilen bilgelik ve sergilenen muhakeme yeteneği olarak kavramışlardır.” SÖĞÜTLÜ, Elegancia Iuris, s. 1245; TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, “Hukukun Kaynağı Olarak İmparatorların Yazılı Cevapları (Rescriptum)” (Rescriptum), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(2), 2008, s. 133-152, s. 135; D. 3.1.1 (Ulpianus); D. 15.1.58 (Scaevola)

²⁰ *Auctoritas prudentium*, hukukçuların bilgilerindeki etkinliklerini, alanlarındaki otoritelerini, birer hukuk alimi olarak halk nezdindeki itibarlarını ifade eder. SÖĞÜTLÜ, Elegancia Iuris s. 1244; SCHILLER, A. Arthur, “Jurists’ Law” (Jurists), Columbia Law Review, 58(8), 1958, p. 1226-1238, s. 1230; DE ZULUETA, Francis, “Reflections on Gaius 1. 7,” Tulane Law Review, 22(1), 1947-1948, p. 173-179, s. 175.

²¹ D. 1.1.7.pr. (Papinianus); D. 1.2.2.12 (Pomponius)

II. İMPARATOR AUGUSTUS DÖNEMİNDE KURULAN BÜROKRATİK YAPI

A. Cumhuriyet Döneminden Kalan Magistra'lıklar

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma toplumunun işlerinin idaresi ile görevli kimisi *imperium*²² kimisi *potestas*²³ sahibi olan makamlar olan *magistra*'lıklar; *dictator*²⁴, *consul*, *praetor*, *ensor*²⁵, *aedilis curulis*²⁶, *tribunus plebis*²⁷ ve *quaestor*'dur. Bu *magistra*'lardan *imperium* sahibi olanlar; *dictator*, *consul*, *praetor* ve *ensor* için *magistratus maiores*; *potestas* sahibi olan *aedilis curulis*, *tribunus plebis* ve *quaestor* için de *magistratus minores* ifadeleri kullanılmaktadır²⁸.

Principatus Dönemi'nde *magistra*'lıklar tamamıyla ortadan kaldırılmamıştır. Bazı *magistra*'lık makamları varlıklarını sürdürmüş ancak yapılan düzenlemelerle görev ve yetkileri Cumhuriyet Dönemi'nden farklılaştırılmış, bu *magistra*'lıklar zamanla birer şeref makamı haline getirilmiştir²⁹. İmparatorluk Dönemi'nde varlığını sürdüren *magistra*'lıklar imparatorun egemenliği altındadırlar. *Magistra*'ların halk meclisleri tarafından seçilmesi usulü İmparator *Augustus* Dönemi'nde de devam etmiştir³⁰. Bu dönemde görevlerini sürdüren *magistra*'lar; *consul*'ler, *praetor*'lar ve *quaestor*'lardır³¹.

Consul'lük makamı, Cumhuriyet Dönemi'nde olduğu gibi bir yıllığına seçilen iki kişiden oluşmaktaydı. İmparator *Augustus* MÖ 31-MÖ 23 yılları arasında bu *consul*'lerden biri olarak seçilmiştir³². Diğer *consul* ise görev süresi boyunca devleti yönetme yetkisiyle donatılmaktan daha ziyade imparatora bağlı bir yüksek memur gibiydi. MÖ 23 yılından itibaren *proconsul*³³ olan İmparator *Augustus*, *consul*'lük hakkından vazgeçmişti³⁴. *Proconsul* olan İmparator *Augustus*, orduların yerleştirildiği, askerî önemi büyük olan eyaletlerin yönetimini kendi eline almıştır. Diğer eyaletlerin yönetimini ise Cumhuriyet Dönemi'nden gelen bir geleneğe uygun olarak senatoya bırakmıştır³⁵.

Bu dönemden itibaren İmparatorluk Dönemi boyunca *consul*'lük makamı, *imperium* sahibi olmaksızın, varlığını sürdürmüştür. *Consul*'ler senatoya başkanlık yapmakta ve bazı yargı yetkileri bulunmaktadır. İmparatorluk makamı boş bulunduğu zamanlarda geçici olarak yönetimi üstlene de

²² Kamu hukuku anlamında *imperium*, Cumhuriyet Dönemi'nde, *magistra*'ların, devletin/Roma halkının gücünü temsil etme, kendi görev alanlarında fiilen kullanma yetkisidir. Bu *magistra*'lara, yüksek *magistra*'lar da denmektedir. Orduyu komuta etmek, vatandaşları askere çağırarak, halk meclislerini toplantıya çağırarak, kanun teklifinde bulunmak, görev alanlarında emir ve ceza vermek yetkileri bu *magistra*'ların *imperium* sahibi olmalarından kaynaklı yetkililerdir. İmparatorluk Dönemi'nden itibaren ise bu kavram, imparatorun egemenliğini ifade eder. UMUR, Ziya: Roma Hukuku Lügati (Lügat), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1983, s. 84; BERGER, Adolf/CLARK, David, "Encyclopedic Dictionary of Roman Law: Transactions", American Philosophical Society 43(2), Reprinted 1991, s. 494.

²³ Kamu hukukunda *potestas*, genel anlamda bir *magistra*'nın sahip olduğu gücü, hak ve yetkileri ifade eder. Cumhuriyet Dönemi'nde *imperium*'u olmayan (*sine imperio*) *magistra*'ların yetkisini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. *Potestas* sahibi *magistra*'lar; orduyu idare etmek, meclislere çağrı yapmak, görev alanlarında emir ve ceza vermek gibi yetkilerine sahiptir. *Imperium* sahibi olan *magistra*'lardan farklı olarak *potestas* sahibi *magistra*'lar kanun teklifinde bulunamaz. UMUR, Lügat, s. 164; BERGER/CLARK, s. 640.

²⁴ İmparator *Augustus* tarafından kaldırılmış bir makamdır. *Dictator*'lük hakkında çeşitli görüşler için bkz. COHEN, David, "The Origin of Roman Dictatorship", *Mnemosyne* 10(4), 1957, p. 300-318; Türkoğlu, İdari Yapı, s. 269.

²⁵ MÖ 435 yılında *consul*'lük makamından ayrılarak bağımsız bir makam haline gelen *ensor*'luğa atanan iki kişiden oluşur. Her beş yılda bir seçilir, 18 aylık bir süre için görev yaparlardı. Görevi, Roma vatandaşlarını, sosyal, ekonomik, askerî açılardan sınıflandıran bir nüfus sayımı yapmak ve *census* ismindeki listeleri hazırlamaktır. Bu *magistra*'lığın görevlerinin büyük bir bölümü zamanla memurlara verilmiş bu nedenle de bu makam zamanla önemini yitirmişti. Ayrıca geleneklerin koruyucusu unvanını taşıyan İmparator *Augustus*, *ensor*'luk makamının yetkilerinin bir kısmını kendi üzerine almıştır. SCHILLER, A. Arthur: Roman Law: Mechanism of Development (Mechanism), Walter de Gruyter, New York, 1978, s. 182; KÜÇÜK, Eşref, "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: Provocatio ad Populum ve Tribunus Plebis." (Provocatio ad Populum), Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1), 2015, s. 127-144, s. 130.

²⁶ SCHILLER, Mechanism, s. 186.

²⁷ *Tribunus plebis*, *pleb*'lerin temsilcisidir. *Pleb* meclisi tarafından seçilen ve *pleb*'lerin haklarını korumakla görevli *magistra*'lardır. Makamın Cumhuriyet Dönemi'ndeki yetkisinin gücü ve önemini, ileri zamanlarda İmparator *Augustus*'un da kendi gücünü *tribunicia potestas*'a dayandırmasında ve kendisinden sonraki imparatorların da bu yetkiye sahip olarak kabul edilmelerinde görebiliriz. Böylece bu makamın yetkilerinin tamamı imparatorlarda bulunduğundan, İmparatorluk Dönemi'nde bu *magistra*'lık önemini yitirmiştir. SCHILLER, Mechanism, s. 185; UMUR, Z., Roma Hukuku, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, İstanbul 1967, s. 98; KUNKEĒ (Trans. by. J. M. KELLY), s. 54.

²⁸ *Imperium* sahibi olmayan, *potestas*'ı bulunan *magistra*'lar için kimi kaynaklarda *magistra* benzeri (*quasi magistra*) ifadesi de kullanıldığı görülür. UMUR, Lügat, s. 16; KÜÇÜK, Eşref, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri" (Halk Meclisleri), Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1), 2017, s. 199-214, s. 201.

²⁹ UMUR, Ziya: Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar- Umumi Mevhumlar- Hakların Himayesi (Tarihi Giriş), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, s. 98; KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan: Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, s. 27.

³⁰ SCHWARZ, Andreas Bertalan (Çev. Türkan RADO): Roma Hukuku Dersleri 1. Cilt, 4. Baskı, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1956, s. 141; İmparator *Tiberius* bu yetkiyi senatoya devretmişti. Halk meclisleri, MS. 3. yüzyılın sonuna dek senato tarafından seçilen *magistra*'ları seçildikten sonra halka ilan etmeye devam etmişlerdir. UMUR, Tarihi Giriş, s. 103; VENTURA, Mişon: Roma Hukuku Birinci Cilt Giriş-Roma hukukunun dış Tarihi-Usul (Procedure-), Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1934, s. 98.

³¹ ARSAL, s. 363-364; KÜÇÜK, Halk Meclisleri, s. 204.

³² ARSAL, s. 355; "Consul'liğinde neredeyse hep yaya dolaştı, consul'lükten sonra halkın içinden çoğu kez kapalı tahtırevanla geçti." SÜETONIUS, (Çev. Güngör VARINLIOĞLU): On İki Caesar'ın Yaşam Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 89.

³³ Cumhuriyet Dönemi sonlarında *proconsul*'ler, eski *consul* ve eski *praetor*'lar arasından seçilen, eyalet yönetimiyle görevli, yargı yetkisi bulunan, *imperium* sahibi devlet görevlileri, valilerdir. İmparatorluk Dönemi'nde daha teknik anlamda, senatoya bağlı eyaletlerin yönetimiyle görevlendirilen valiler için kullanılmıştır. UMUR, Lügat, s. 171; BERGER/CLARK, s. 653.

³⁴ ARSAL, s. 356; ÖZBAY, s. 249.

³⁵ KUNKEĒ (Translated by. J. M. KELLY), s. 53; SOUTHERN, Patricia: Augustus, 2nd edition, Routledge, New York, 2014, s. 224.

consul'ün devlet yönetimi üzerindeki yetki ve rolü gittikçe sınırlı hale gelmiş, zamanla sadece bir unvan halini almıştır³⁶.

Praetor'luk, *Principatus* Dönemi'nde varlığını sürdürmüştü. Hatta İmparator *Augustus* bu dönemde artan idari iş yükü nedeniyle *praetor*'ların sayısını sekizden ona çıkarmıştır³⁷. Daha sonra da dönem boyunca bu sayı artmıştır. Özel hukuk işleri ile görevli olan *praetor*'lar, ceza mahkemelerinden sorumlu *praetor*'lar, imparatorun hazinesi (*fiscus*) ile ilgili davalarla özel kişiler arasındaki malî davalardan sorumlu *praetor*'lar bulunmaktaydı. Ayrıca vasiyet işlerinden *praetor fideicommissum* ve vesayet işlerinden *praetor tutelaris* ismiyle sorumlu iki *praetor*'luk vardı. *Centumvir*'ler Mahkemesi'ne başkanlık eden *praetor hastarius*, bir kimsenin özgür mü yoksa köle mi olduğunun tespiti için açılan davalardan sorumlu olan *praetor liberalibus* ve devlet hazinesini (*aerarium*) idare etmek üzere iki kişi olarak görevlendirilen *praetor aerarius*'larla birlikte bu dönemde toplamda on sekiz *praetor* bulunmaktaydı³⁸.

Quaestor'lar ise Cumhuriyet Dönemi'nde, Roma hazinesi ve malî işlerinden sorumlu *consul* yardımcılardı³⁹. İmparatorluk Dönemi'nde hazineye ait işler *quaestor*'lardan alınmış *praetor hastarius*'un görev alanına dahil edilmişti⁴⁰. Romanın tahıl ihtiyacının *Ostia* Limanı'ndan Roma şehrine ulaşmasını sağlamakla görevli *quaestor*'lar olan *quaestores Ostienses*'in bu görevleri ise ileriki zamanlarda *praefectus annonae*'ye devredilmişti⁴¹. İmparatorluk Dönemi'nde bu makamda yirmi kişi bulunmaktaydı. Senato yönetimindeki eyaletlerde⁴² vali yardımcılığı yapan *quaestor*'ların yanı sıra İmparator *Marcus Aurelius* tarafından kurulan, senatoda imparatorun mektuplarını okumakla görevli imparatorluk *quaestor*'luğu da bulunmaktaydı⁴³. Bu dönemden itibaren bu *magistra*'lık daha ziyade imparatorun malî işleriyle ilgilenen bir sekreteryaya görevi görmekteydi⁴⁴.

Aedilis curulis'in, Roma şehrinin idaresi, sokaklar ve kanalizasyonların inşası-onarımı ve bakımı, kamu binaları ve tapınakların denetimi, halka açık törenlerin ve diğer etkinliklerde toplumsal karışıklıkların engellenmesi gibi görevlerinin yanı sıra ölçü ve ağırlık standartlarının belirlenmesi, iş ve ticaret yaşamının kontrolü, köle ve evcil hayvanların satıldığı çarşı-pazar yerlerinin denetimi, fiyatların belirlenmesi, tahıl fiyatlarının düzenlenmesi, satılması yasak yahut bozuk mallara el koyma gibi görevleri bulunmaktaydı. İmparatorluk Dönemi'nde bu *magistra*'lığın görev ve yetkileri daha ziyade valiler tarafından yerine getirilmekte olduğundan bu *magistra*'lık *Augustus* Dönemi'nde henüz tamamen ortadan kalkmamış olsa da önemini yitirmiştir. Örneğin; kamu oyunlarını düzenleme görevleri ve yargısal yetkileri ileri dönemlerde *praetor*'a; Roma şehrinin düzenini sağlama ve yönetim yetkileri ise *praefectus urbi*'ye verilmiştir⁴⁵. Romalı tarihçi *Suetonius*, İmparator *Augustus*'un, Romalıları eski geleneksel giyimlerine döndürmek amacıyla yaptığı düzenlemelerden birinde *aedilis*'lere: *Forum* meydanı ve çevresinde Romalıların *toga*'larını ve onların üzerine üstlük giymeden bulunmalarını emrettiğini aktarmıştır⁴⁶.

Magistra'lıkların İmparatorluk Dönemi'nde, yetkilerinin çoğunun sınırlandırılmasına, birer şeref makamı haline getirilerek devlet yönetiminde eski önemlerini yitirmelerine rağmen varlıklarını sürdürmelerinin sebebi, Romalıların eyalet valiliği, şehir valiliği ve diğer devlet memurlukları gibi daha önemli devlet görevlerine getirilmeden önce geçmesi gereken aşamalar olarak görülüyorlardı⁴⁷.

Benzer şekilde Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren *magistra*'lar arasında da belirli aşamalardan geçilmesini gerekli kılan bir sıralama bulunmaktaydı. Bu sıralamaya *cursus honorum* denmekteydi. Bir *magistra* *quaestor* olmadan *aedil*, *aedil* olmadan *praetor*; *praetor* olmadan da *consul* olamazdı⁴⁸. *Magistra*'lar arasında böyle bir derecelendirmenin bulunmasının, Cumhuriyet Dönemi'ndeki bir bürokratik yapıya işaret olduğunu düşünmemek, bir ast-üst ilişkisi olarak yorumlamamak gerekir.

B. Augustus Döneminde Oluşturulan Devlet Memurlukları

1. Genel Bilgi

Augustus ilk olarak, eyalet valilerine yardımcılar atamış, bu yardımcılar mevcut *magistra*'lıklar yerine *procurator* olarak, imparatorluğun şövalye sınıfına mensup kimselerden seçmiştir⁴⁹. Böylece yeni bir memur, devlet görevlisi tipi oluşmuştur. Bunu takiben İmparator *Augustus*, nüfus sayımı, yiyecek temini,

³⁶ ARSAL, s. 363; KUNKEL (Trans. by. J. M. KELLY), s. 51; *Iustinianus* Dönemi'nde bu makam ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemden sonra *consul*'lük yalnızca imparatorların taşıdığı bir unvan olarak kalmıştır.

³⁷ SOUTHERN, s. 251.

³⁸ ARSAL, s. 364, *fiscus* ve *aerarium* hakkında bkzn. KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 27.

³⁹ LATTE, Kurt, "The Origin of Roman Quaestorship", Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 67, 1936, p. 24-33, s. 252.

⁴⁰ SUETONIUS (Çev. Güngör Varınlıoğlu), s. 80; TAŞDÖNER, s. 40.

⁴¹ BERGER/CLARK, s. 664; TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 253.

⁴² İmparator *Augustus*, eyaletlerin bir kısmının yönetimini kendine bağlamış bir kısmını ise senatoya bırakmıştı. ARSAL, s. 355; VENTURA, s. 99; TAŞDÖNER, s. 40.

⁴³ D. 1.13.1.4 (Ulpianus); BERGER/CLARK, s. 663.

⁴⁴ UMUR, Tarihi Giriş, s. 99; VENTURA, s. 98.

⁴⁵ TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 258.

⁴⁶ SUETONIUS (Çev. Güncel VARINLIOĞLU), s. 82; TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, "Roma Devletinde Suçla Mücadele ve Kamu Düzenini Sağlama", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, Özel Sayı, 2017, C. 19, s. 1867-1899, s. 1887.

⁴⁷ UMUR, Tarihi Giriş, s. 100.

⁴⁸ TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 263; BERGER/CLARK, s. 782; *Cursus honorum*'un en belirgin örneği İmparator *Vespasianus*'un politik kariyerinden imparatorluğuna uzanan süreçte görülür. UMUR, Tarihi Giriş, s. 96.

⁴⁹ *Augustus*'un *Pompeius Macer*'i Asiya Eyaleti'ne *procurator* olarak ataması hakkında bkzn. TAŞDÖNER, s. 37.

bayındırlık gibi alanlarda reform çalışmaları yapmıştır. Ayrıca bunlara paralel olarak yeni *procurator* atamaları yapmışsa da çalışmalar istediği gibi sonuçlanmamıştır⁵⁰.

Roma şehrinde halkın *insuale* adı verilen kötü yapılarda barınmaya çalışması, kanalizasyon sorunu sebebiyle halkın sürekli salgın hastalıklarla mücadele etmesi, geceleri sokaklarda güvenlik sorunları, hırsızlık, cinayet gibi suçların çok fazla yaşanması, şehirde sürekli çıkan yangınlar sebebiyle *Augustus*, Roma şehir yönetimini tamamıyla kendi üstüne almış ve Roma'nın imarı ile diğer sorunlarıyla şahsen ilgilenmiştir⁵¹.

Bu ilginin sebebi, yaşanan sorunların ve yapılması gerekli denetimlerin Cumhuriyet Dönemi'nden kalan organlar tarafından yürütülmesinin imkânsız olması ve mümkün olanların da bu görevi sürdürmesinin *princeps* aleyhine olmasıdır⁵². Şehrin yönetiminde diğer ihtiyaçlar görüldükçe örneğin hızlı ve güvenilir bir şehir postanesi (*cursus publicus*)⁵³ gibi, yardımcı örgütlerin gerekliliği de ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece zamanla Cumhuriyet Dönemi'nden kalan sistemden tamamen farklı olarak, merkezi ve şubeleşmiş bürolar kurularak idarî bir sistem oluşturulmaya başlamıştır⁵⁴.

Bu yeni memuriyet tiplerine şövalye sınıfından kimseler ile senato üyeleri getirilmiştir⁵⁵. Böylece İmparator *Augustus*, Roma'nın etkili ve büyük ailelerini, toplumun yüksek sınıf mensuplarını kendisine bağlamıştır⁵⁶.

Bir veya iki *consul*, bir *praetor*, bir *aedil*, bir *quaestor* ve kura ile belirlenen on beş senatörden oluşan bir *consilium* (*consilium principis*)⁵⁷ oluşturmuştur. Bu *consilium*, bir yürütme organı yahut devlet konseyi niteliği taşıması amacıyla kurulmamıştır. Daha ziyade senatoya sunulacak konular hakkında bir ön görüşme merciiydi ve İmparator *Augustus* *consilium*'da yapılan görüşmelerden, senatoda yapılacak görüşmelere ve orada karşılaşacağı tepkilere dair fikir edinmiş olurdu⁵⁸.

Bu dönemde ortaya çıkan devlet memurluklarının, Cumhuriyet Dönemi *magistra*'ları gibi, *imperium* yahut *potestas*'ları bulunmamakta, yetki ve güçlerini imparatorun kendisinden almaktaydılar. Bu nedenle de görevleri, imparatorun isteğiyle ve yönetimde bulunma süresiyle sınırlıydı. Bir başka deyişle memuriyetleri geçiciydi, ancak *magistra*'lıkta olduğu gibi sabit ve bir yılla sınırlı değildi⁵⁹. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nde toplumda yeterli boş zamana ve ekonomik bağımsızlığa, hatta belirli bir servete sahip olan sınıf mensubu olan ve *magistra*'lık gibi devlet yönetimi işlerinde görev alan kimseler, bu görevlerini onur ve şeref sağladığı için ve bunların bir gereği olarak ücret almaksızın yerine getirirken, *Principatus* Dönemi'nde *magistra*'lardan farklı olarak bu memurlar ücret (*salarium*: "tuz parası") almaktaydılar⁶⁰.

Çeşitli görev alanlarında imparatorun iradesini temsil eden görevliler olarak genelleştirebileceğimiz bu memurlar dört temel gruba ayrılabilir:

- İmparatoru temsilen eyaletlerin yönetimine katılan ve oradaki askerî birlikleri idare eden imparator vekilleri,
- İmparatoru şehir ve eyalet yönetiminde temsil eden valiler,
- İmparatoru malî işlerde temsil eden vekiller,
- Belirli işlerde imparator adına hareket eden imparator yardımcıları⁶¹.

İmparatorun kendisine bağlı eyaletlere atadığı imparator vekilleri *Augustus*'a karşı sorumluyken, *Augustus* da bu imparatorluk vekillerinden senatoya karşı sorumludur. Senatonun kendisine bağlı eyaletlere atadığı valiler kura ile seçilmekte ve doğrudan senatoya karşı sorumlu olmaktadır⁶². *Augustus* kentleri bölgelere ve semtlere ayırmıştır. Bölgelerin yönetiminde yüksek devlet memurlarını, semtlerin yönetiminde halktan seçtiği kimseleri bir yıllığına görevlendirmiştir⁶³.

Augustus şövalye sınıfına altın yüzük takma, *toga*'larında erguvan rengi şerit taşıma gibi görünüşte kolaylıkla diğer kimselerden ayırt edilebilecekleri haklar tanımıştır. Böylece Şövalye sınıfını, senatör sınıfından sonra ikinci güçlü sınıf olarak destekleyip kendisine bağlamıştır. Bu iki sınıf arasındaki geçiş de imkânsız değildi. Şövalye sınıfına mensup kimselerin çocukları ileride senatör olabileceklerdi. Bunun en büyük örneği şüphesiz İmparator *Vespasianus*'tur⁶⁴.

⁵⁰ DIAKOV, Viladimir/KOVALEV, Sergei (Çev. Özdemir İNCE): İlk Çağ Tarihi Cilt: 2 Romalılar, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 198.

⁵¹ ARSAL, s. 374; SCHILLER, Bureaucracy, s. 28.

⁵² KUNKEL (Translated by. J. M. KELLY), s. 55.

⁵³ "Resmî posta hizmeti, devlet veya imparatorun çıkarlarıyla, ya da yönetimle bağlantılı olan resmî kişiliklerin veya şeylerin iletimi için düzenlenmiştir. Bu hizmet, İtalya'nın geri kalanıyla ve eyaletlerle resmî yazışmalar için de kullanılmıştır. Hadrianus Dönemi'nde yeniden örgütlenen bu posta hizmeti, malî destekle denetim altına alınmıştır." BERGER/CLARK, s. 422; UMUR, Tarihi Giriş, s. 117; ÖZER SARITAŞ, Duygu, "Roma Devletinde ulaştırma ve haberleşme sistemi" *Cursus Publicus*" Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2, 2009, s. 205-225, s. 3.

⁵⁴ KUNKEL (Translated by. J. M. KELLY), s. 56; ÖZER SARITAŞ, s. 27.

⁵⁵ SCHILLER, Bureaucracy, s. 28.

⁵⁶ UMUR, Tarihi Giriş, s. 100; DIAKOV/KOVALEV, s. 199; GÜNAL, Nadi/ÜÇER, Mehmet: Roma Hukuku Kavram ve Kurumları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 69.

⁵⁷ OKANDAN, Recai Galip: Roma Amme Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 191; UMUR, Tarihi Giriş, s. 91.

⁵⁸ SUETONIUS, s. 79; SOUTHERN, s. 241.

⁵⁹ UMUR, Tarihi Giriş, s. 101; KUNKEL (Trans. by. J. M. KELLY), s. 56.

⁶⁰ KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 29; SCHILLER, BULR, s. 24.

⁶¹ UMUR, Tarihi Giriş, s. 101.

⁶² SOUTHERN, s. 237; D. 1.18.3 (*Paulus*).

⁶³ SUETONIUS (Çev. Güncel VARINLIOĞLU), s. 76.

⁶⁴ SOUTHERN, s. 249.

Augustus ayrıca beş büyük valilik (*praefectus*⁶⁵'luk) makamı kurdu. Devletin merkez yönetiminde görevli, şehrin yönetiminin büyük bir kısmını elinde tutan⁶⁶ bu valilikler şu şekildedir: *Praefectus Aegypti*, *Praefectus praetorio*, *Praefectus urbi*, *Praefectus vigilum*, *Praefectus annonae*. Bu valilik makamlarında görevli memurlar, eskiden *magistra*'ların görevi olan pek çok alanda, imparatora bağlı olarak çalışan yüksek memurlardır⁶⁷.

Praefectus urbi, Roma şehrinin valisi idi. Başlarda imparator, Roma şehri dışındayken şehrin idaresi için görevlendirilirken zamanla imparator şehirdeyken de görevi süren bir makam halini almıştır⁶⁸. Şehrin genel idaresinden sorumludur. Kamu binalarını, su kemerlerini ve ana yolları (*curetores operum publicorum, aquarum, viarum*) denetler. Cumhuriyet Dönemi yargıçlarının sahip oldukları yetkilere sahiptirler⁶⁹.

Praefectus vigilum, İmparator Augustus tarafından MS 6'da kurulan *praefectus*'luktur. Kendisine bağlı yedi *cohorst*'luk bir itfaiye teşkilatını yönetmektedir⁷⁰. Roma şehrinde çok sık çıkan yangınlarla⁷¹ mücadele edebilmek için kurulan bu itfaiye birliği (*vigiles*) sonrasında gece bekçiliği ile de görevlendirilmiş ve bu birliğin başında da *praefectus vigilum* getirilmiştir⁷².

Praefectus annonae, MS 6'da kurulan, Roma şehrinde gıdanın taşınması ve dağıtımını denetleyen en yüksek rütbeli memurluktur. Ölçüler ve tahıl fiyatları bakımından tahıl pazarlarını, tahılların taşındığı limanları, tahıl üretilen eyaletleri, halka buğday dağıtımını denetleyen memurları bulunmaktadır⁷³. Ayrıca gemi kaptanları ve nakliyecileri ilgilendiren hukuk ve ceza davalarında yetkilidirler.

Praefectus vigilum ve *praefectus annonae*'nin atanabileceği bir üst mevki *praefectus Aegypti*'dir⁷⁴. *Praefectus urbi*'nin senatör sınıfından seçilmesi karşısında bu eyalete şövalye sınıfından bir görevli atanırdı⁷⁵. İmparatorluk için çok önemli bir eyalet olan, "imparatorluğun ambarı" olarak bilinen, Roma şehri için en önemli gıda tedarik kaynağı olan Mısır eyaletinin idarî yönetimi bu *praefectus*'un yetkisindedir, bu kimseler aynı zamanda *proconsul* rütbesini taşımaktadır⁷⁶.

Praefectus Praetorio ise imparatorun kişisel muhafız komutanı ve vekili niteliğindedir, savaş zamanlarında kendisine eşlik eder. Ulaşılabilecek en yüksek askerî mertebedir⁷⁷. Zamanla sivil yetkiler de edinmiştir. İmparatorun vekili sıfatıyla yargılama yapma yetkisi bunlardan biridir⁷⁸.

İmparator *Cladius* zamanından itibaren bürokratik örgütlenme daha sağlam bir sistem halini almıştır. İmparatorluğun bürokratik işleyişinde ve halkla ilişkilerde önemli birer konuma sahip bürolar kurulmuştur. *Princeps* tarafından kurulan bu bürolarda, *imperium* sahibi *magistra*'lar değil, imparatora bağlı, maaşlı, memurlar çalışmaktaydı. Bunlar: *Ab epistulis*, *A libellis*, *Cognitionibus* bürolarıydı.

Bir tarafın diğer tarafa iradesini bildirmek üzere yazdığı, özel mektup anlamına gelirken *epistula* kelimesinden de anlaşıldığı üzere *ab epistulis* bürosu imparatorun, resmî kurumlardan veya görevlilerden imparatora gönderilen, askerî alanda ve özel hukuk alanındaki özel yazışmalarını yürüten bürodur⁷⁹. *A libellis* bürosu adını, iradenin açıklandığı resmî mektup, imparatora yahut onun temsilcisine yazılan dilekçe anlamına gelen *libellus*⁸⁰'tan almıştır. Bu büro, vatandaşlar yahut özel kişiler tarafından imparatora sunulan dilekçelerin değerlendirilmesi ve gerekli durumlarda imparatora öneride bulunmakla görevliydi. *Cognitionibus* bürosu, tıpkı *cognitio*'nun araştırma-tetkik etme anlamına gelmesi gibi, yasal belgelerin düzenlenmesi ve hukukî dilekçelerle ilgili konularla görevlidir. Ayrıca imparator tarafından kurulan mahkemelere danışmanlık yapar ve onlar için gerekli olduğunda bilirkişi görevlendirirdi⁸¹.

Devletin tüm idarî yapısı, su yolları, gıda temini, etkinlikler, kütüphaneler, donanma ve imparatorluk mülkleri gibi unsurlar, *Hadrianus* Dönemi'ne dek bu bürolarda çalışan, genellikle yüksek eğitimli ve işlerinde deneyimli azatlılar arasından seçilen memurlar tarafından yönetilmektedir. Bu kişilerin bazıları bağımsız olarak görev alırken, diğerleri senatör sınıfının veya şövalye sınıfından *praefectus*'ların yardımcılığı olarak çalışmalarını sürdürüyordu. Yönetim sisteminin bu şekilde yeniden yapılandırmanın en önemli aşaması, eyaletlerdeki imparatorluk *procurator*'larına ve Roma'daki yeni memurlara, hukukî yetki verilmesiyle gerçekleşti. Bu gelişme, bürokratik yapının güçlenmesini ve yönetimin daha etkin bir şekilde

⁶⁵ *Praefectus* idarî yetkili olarak belli bir bölgeyi yöneten yüksek devlet memuru demektir. PLINIUS (Çev. Levent Keskin): Genç Plinius'un Mektupları Epistulae I-IV, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, s. 173.

⁶⁶ SCHILLER, A. Arthur, "The Jurists and the Praefects of Rome" (RIDA), RIDA, 2(3), 1949, s. 319-359, s. 322.

⁶⁷ VENTURA, s. 99; SUETONIUS, (Çev. Güncel VARINLIOĞLU), s. 80; ÖZSUNAR, Erdal, "Principatus Döneminde Romalı Askerlerin Hukukî Durumu" Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1), 2013, s. 63-92, s. 70.

⁶⁸ SOUTHERN, s. 254; D. 1.12.1 (*Ulpianus*).

⁶⁹ KUNKEL (Translated by. J. M. Kelly), s. 56.

⁷⁰ TAŞDÖNER, s. 42; D. 1.15.4 (*Ulpianus*); D. 1.15.3.pr (*Paulus*).

⁷¹ D. 1.15.2 (*Ulpianus*).

⁷² SCHILLER, RIDA, s. 325; TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, "Roma Devletinde Suçla Mücadele ve Kamu Düzenini Sağlama", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref Ertas'a Armağan, Özel Sayı, 2017, C. 19, s. 1867-1899, s. 1888.

⁷³ SUETONIUS (Çev. Güncel Varinlioğlu), s. 80; SCHILLER, RIDA, s. 325.

⁷⁴ D. 1.17.1 (*Ulpianus*).

⁷⁵ Kimi eyaletlere senatör sınıfından kimilerine ise şövalye sınıfından valilerin atanması, İmparator Augustus'un, idarî alanda kurduğu yeni ve dengeli bir sistemin örneğidir. KUNKEL (Translated by. J. M. KELLY), s. 57.

⁷⁶ İmparator Augustus tarafından Mısır Eyaleti'ne atanan vali *praefectus* sıfatını taşıırken, diğer eyalet valileri ve imparatorluğun mali gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan çeşitli kademelerdeki memurluklar *procurator* sıfatına sahiptiler. TAŞDÖNER, s. 45; UMUR, Lügat, s. 165; KUNKEL (Trans. by. J. M. KELLY), s. 57.

⁷⁷ ARSAL, s. 266; OKANDAN, s. 198-199.

⁷⁸ UMUR, Tarihi Giriş, s. 102; SCHILLER, Bureaucracy, s. 40.

⁷⁹ UMUR, Lügat, s. 65; BERGER/CLARK, s. 338; TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 281; GÜNAL/ÜÇER, s. 71.

⁸⁰ UMUR, Lügat, s. 125; BERGER/CLARK, s. 561.

⁸¹ UMUR, Lügat, s. 38; BERGER/CLARK, s. 338; TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 281.

işlemesini sağlayan önemli bir adım oldu. İmparatorluk yönetimi, karmaşık ve çeşitli görevleri başarabilecek nitelikli bir idarî yapı geliştirmeyi başarmıştır⁸².

Halefleri, *Augustus*'un temellerini atmış olduğu bürokratik yapıyı yine *Augustus*'un çizdiği çerçeve dahilinde, daha yavaş ancak sağlam bir şekilde kurup geliştirmeye devam etmiştir. Ancak sistem gelişmişse de büyük ölçüde değişmemiştir⁸³. Bu bürokratik yapının gözle görülür şekilde değiştiği ve en büyük gelişimi yaşadığı diğer dönem ise İmparator *Hadrianus* Dönemi'dir. Bu nedenle çalışmamızda ayrı bir başlıkta incelenecektir.

⁸² GOLDSWORTHY, s. 249; SCHILLER, Bureaucracy, s. 29.

⁸³ Örneğin imparator *Claudius* Dönemi'nden itibaren imparator tarafından atanan şövalye sınıfı mensubu eyalet valileri *procurator* unvanı taşımaya başladılar. BRAUND, s. 7; SOUTHERN, s. 358.

2. Mevcut Bürokratik Yapı İçinde Devlet Memuru Hukukçular

Principatus Dönemi'nden itibaren imparatorlukta barışın hüküm sürmesi, refahın artması, imparatorluk nüfusunun artışı, imparatorluğun egemenliği altındaki coğrafyanın genişliği, imparatorlukta medeniyetin ve hukukun uygulama alanının hem genişlemesi hem de gelişmesindeki temel etkenlerdir. Bu gelişime paralel olarak imparatorların yönetimi ve adalet sistemini özenli bir şekilde geliştirmiş olmaları ve kendilerinin hukuk felsefesine duydukları ilgi imparatorluğun hukukçulara bakışını etkilemiştir⁸⁴.

İmparator *Augustus*, katı ve merkezî bir yönetim anlayışıyla cumhuriyet yönetiminden kalan sistemi değiştirmiş yahut onun üzerinde yenilikler yapmış ve bu bakımdan Cumhuriyet Dönemi'nde yetişmiş hukukçular ile zaman zaman çatışmış olsa da hukukçular ile imparatorlar arasında kalıcı bir bağ kurmak üzere adımlar atmış, yönetimde hukukçular ile iş birliği yapma amacına yönelmiş ve böylece klasik hukukun karakteristiğini ve işleyiş şeklini şekillendirmiştir⁸⁵.

İmparator *Augustus* zamanında senatör ailelerinin gücünün giderek azalmasıyla birlikte, daha alt bir sınıf olan şövalye sınıfına mensup hukukçular öne çıkmıştır. Bu hukukçular, imparator tarafından verilen danışmanlık görevini üstlenmiş, imparatorun meclisine çağrılarak çeşitli bürolarda görev almış veya memurluklara atanarak bürokrasi içerisinde yer almak suretiyle hukukun gelişiminde etkin bir rol oynamışlardır⁸⁶. Kendileri bizzat imparator tarafından atandıkları için makamları *magistra*'lık değil memurluk niteliğindedir. Böylece İmparator *Augustus* tarafından kurulan memurluk sistemi, bir bürokratik yapının kuruluşuna işaret etmiş, bu yapı içinde de idarî ve yargısal görev ve yetkilerle donatılmış birer bürokrat olarak verilen yer, hukukçulara yeni bir etkinlik alanı sağlamıştır⁸⁷.

Bu hukukçular hukuk alanında derinlemesine bilgi sahibi ve Roma'nın sosyal ve ekonomik yaşamıyla, gündelik iş ve ilişkilerle yakından ilgili kimselerdi ve itibarlarını önemli ölçüde imparatorluk rejimiyle olan bağlantılarına, imparator tarafından atandıkları danışmanlıklara ve imparatorluk bürokrasisinde aldıkları memuriyet görevlerine borçluydular⁸⁸.

İmparator *Augustus*, Cumhuriyet Dönemi'nde *praetor*'un başkanlık ettiği jüri mahkemelerini (*ordo iudiciorum publicorum*⁸⁹) kaldırmamış, sayılarını arttırmış ve onları yenilemiştir. Özellikle kurduğu *praefectus urbi* ve *praefectus vigilum* memurluk makamlarına verdiği yargı yetkisiyle⁹⁰ bu makamları adalet sisteminin bir parçası haline getirmiştir. Roma şehri dışında da imparatorlukta çeşitli yerlerde karakollar, *praefectus praetorio*'nun yönetimindeki muhafızlardan oluşan garnizonlar kurmuştur. Bu karakollarda, alt sınıflardan gelen suçlular yargılanırken diğer ceza davaları da *praefectus praetorio*'ya gönderilmekteydi⁹¹. Bunun daha sonra da devam ettiğini, aşağıdaki *Digesta* metniyle teyit edebiliriz:

D. 12.1.40 (Paulus libro tertio quaestionum): “Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani praefecti praetorio iuris consulti cautio huiusmodi...”

D. 12.1.40 (Paulus libro tertio quaestionum): “Praefectus praetorio ve hukukçu Aemilius Papinianus'un mahkemesinde aşağıdaki türden bir yükümlülük okundu:...”

Bu dönemde devlet memurluklarında görevlendirilen hukukçuları örneklandırmek gerekirse:

Lucius Cassius Longinus, İmparator *Caligula* zamanında *Asia Eyaleti*'nin valisiydi⁹².

Proculus'un halefi olan hukukçu *Pegasus*'un İmparator *Vespasianus* Dönemi'nde valilik yaptığı bilinmektedir⁹³.

Lucius Iavolenus Priscus, MS 86'da *consul*'dü. İmparator *Domitianus* Döneminden *Trajanus* Dönemine dek çeşitli kamusal görevlerde bulunmuştu. Germania, Syria ve Afrika eyaletlerinde valilik yapmıştır. İmparator *Hadrianus*'un da *consilium* üyesidir⁹⁴.

Aslında senatoya bağlı bir eyaletlerden biri olan ve idaresi için bir *proconsul* atanması gereken *Bithynia-Pontus Eyaleti*, yolsuzluk yapıldığı iddiaları sonucunda geçici olarak imparator eyaletlerine eklenmişti. İmparator *Trajanus* tarafından Genç *Plinius* adıyla bilinen ünlü hukukçu-avukat, yazar, eski bir *praetor* ve *consul* olan *Caius Plinius Caecilius Secundus*, eyaletteki yolsuzlukları incelemesi, eyaletin malî ve idarî işlerini düzene koyması için imparatorun temsilcisi/vekili sıfatıyla (*legatus Agusti*) *Bithynia-Pontus Eyaleti*'ne vali olarak gönderilmişti ve eyaletin yönetiminde imparatorun kendisinden sonra en yetkili

⁸⁴ KUNKEL (Translated by. J. M. KELLY), s. 106; DIAKOV/KOVALEV, s. 210; AKMAN, Şefik Taylan, “Roma Antikitesinde Sosyal Politik Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri” Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), (2012), s. 89-107, s. 104.

⁸⁵ KUNKEL (Translated by. J. M. Kelly), s. 106; *Augustus*'un hukukçularla iş birliği çabası yalnızca devlet memurluklarıyla sınırlı değildir. Kendisine muhalif olan *Proculianus* Hukuk Okulu kurucusu büyük hukukçu *Labeo*'ya *consul* olması için adaylığını sunmasını önermiş, *Sabinianus* Hukuk Okulu kurucusu *Capito*'ya *consul*'lük görevi vermiştir.

⁸⁶ SCHILLER, BULR, s. 25.

⁸⁷ KOSCHAKER, Paul/AYİTER, Kudret: Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1983, s. 26; SÖĞÜTLÜ, Roma Özel, s. 81.

⁸⁸ SCHILLER, BULR, s. 25.

⁸⁹ Cumhuriyet'in son yüzyıllarında ve *Principatus* Dönemi'ndeki normal ceza yargılamasıdır. Mevzuat ve ceza yargı yetkisinin imparatora ve bürokratik görevlilere devredilmesi nedeniyle *cognitio extra ordinem*'den farklıdır. BERGER/CLARK, s. 613.

⁹⁰ KASER, s. 141.

⁹¹ KUNKEL (Translated by. J. M. Kelly), s. 69; GÜNAL/ÜÇER, s. 46.

⁹² SYME, Ronald, “Lawyers in Government: the Case of Ulpian” *Proceedings of the American Philosophical Society*, 116(5), 1972, s. 406-409, s. 406; GÜNAL/ÜÇER, s. 80; TAMER, s. 37.

⁹³ GÜNAL/ÜÇER, s. 80.

⁹⁴ HAUSMANİNGER, Herbert, “Benevolent and Humane Opinions of Classical Roman Jurists.” *BUL Review*, 61, 1981, s. 1139-1156, s. 1144; SYME, s. 406; TAMER, s. 37.

kişiydi⁹⁵. Görevi boyunca İmparator Trajanus ile şahsen mektuplaşacak kadar yakın ve direkt iletişimde olmuştur.

III. İMPARATOR HADRIANUS DÖNEMİNDEN İTİBAREN BÜROKRATİK YAPI

A. Genel Bilgi

İmparator Hadrianus Dönemi'nde Roma memuriyet sistemine tamamen yeni bir düzen getirilmiştir⁹⁶. İmparator Hadrianus Roma'yı dört ana idarî bölgeye ayırmış ve her birinin yönetimine birer *consul* görevlendirmiştir⁹⁷.

Bu dönemde imparatorluk yönetimi, kurumsal ve resmî bir kimlik kazanarak, imparatorluk hanesi yönetiminden ayrılmıştır. Söz konusu kurumsal ve resmî yapı içinde görevlendirilen şövalye sınıfına mensup özgürlere, kademe kademe yükselebilecekleri, maaşlı ve devamlı birer mevki verilerek, İmparatorluk'taki yüksek mevkiler devlet makamı haline getirilmiştir⁹⁸.

Hadrianus imparatorluk bürolarının etkinliklerini de yeniden düzenlemiştir. İlk olarak, imparator ile İtalya ve eyaletlerdeki temsilcileri arasındaki yoğun mektup alışverişini yönetmek üzere bir yazışma bürosu olan *ab epistulis*, Latin ve Yunan bölümleri ile birlikte yeniden kurulmuştur. Bu büro, valiler ve komutanlarla yapılan resmî yazışmaların yanı sıra, yapılan resmî işlemleri de içermek üzere tasarlanmıştır. Ayrıca, *procurator* ve düşük rütbeli askeri memurlar için atama belgelerini ve yazılı olarak verilen imparatorluk ayrıcalıklarını da yürütmüştür. İmparatorun kişisel mektupları dışında tüm resmî yazışmalar bu büroda taslak olarak hazırlanmış, kopyalanmış ve hatta dosyalanmıştır⁹⁹.

A *libellis* bürosu'nda *subscriptions*¹⁰⁰ ile yanıt verme uygulaması kabul edilen bir yöntem haline gelmiştir. Bu ofisin başı, beklenildiği üzere, hukuk alanında yetenekli bir kişi olup, daha yüksek rütbelere terfi etme şansına sahiptir. *Cognitionibus* bürosunun görev kapsamını ise imparator kararını (*decretum*) taslak olarak hazırlamada yardımcı olmak, ön inceleme yapmak, mahkeme takvimini hazırlamak ve dava kaydını tutmak oluşturmıştır. Zamanla bu hukuk bürosunun önemi ve başkanının yetkisi de artmıştır. İmparatorluk yönetiminde hukukun rolü, bürokrasinin daha etkili bir şekilde işleyişi için oldukça önemli hale gelmiştir. Böylece, bu ofis, hukukî konularda danışmanlık sağlamış ve imparatorun karar verme süreçlerinde önemli bir etken haline gelmiştir. Bu durum, hukukun uygulanması ve yargı süreçlerinin düzenlenmesinde merkezî bir rol oynamasına neden olmuştur¹⁰¹.

İmparatorluk Konseyi (*consilium*) yeniden düzenlenmiş ve üyeleri çoğunlukla şövalye sınıfına mensup, ücretli olarak tam zamanlı çalışan hukukçu memurlardan oluşturulmuştur. Böylece şövalye sınıfın yönetimdeki etkinliği, senatonun etkinliğinden daha ileri bir hal almıştır¹⁰². *Consilium*, imparatorun yargısal meselelerini yönetmede önderlik yapmakta ve imparatorluk emirnamelerinin hazırlanmasında yer almaktadır. İmparator Septimius Severus döneminde giderek genel bir hükümet danışma kurulu haline gelirken, daha sonra İmparator Severus Alexander döneminde bir imparatorluk konseyi olarak da işlev göstermiştir; *consilium* bu dönem boyunca yasama politikasını yönlendiren güç olarak kalmaya devam etmiştir¹⁰³.

İmparator Hadrianus'un düzenlemeleri, *Principatus* Dönemi'nin geri kalanında büyük ölçüde değişmeden devam etmiştir. Hazine, eyaletler üzerinde büyük bir yük oluşturulmadan doldurulmuş ve imparatorluğu yönetmek için nitelikli bir özgür insan bürokrasisi gelişmiştir. İmparator Septimius Severus, eyaletlere Roma ile eşit bir konum vermeyi amaçlayan politikası doğrultusunda bazı değişiklikler yapmıştır; Roma şehrinde senatör *magistra*'larının yerine imparatorluk *procurator*'ları atanmış, böylece, senatörlerin etkinlikleri sınırlandırılmıştır. Senatörlerin etkinlikleri, senatör olan *praefectus urbi* ve senato eyaletlerinin valilerinin bağımsızlıklarıyla birlikte, imparatorun en önemli temsilcisi olan *praefectus praetorio*'nun senatör olarak yükseltilmesinde görülmüştür. Ancak bu durum, yalnızca bu imparatorun yönetimiyle sınırlı kalmıştır¹⁰⁴.

B. Gelişen Bürokratik Yapı İçinde Devlet Memuru Hukukçular

İmparator Hadrianus Dönemi'nden İmparator Alexander Severus Dönemi'nin sonuna dek, Cumhuriyet Dönemi'nden kalmış görevleri halâ devam eden *magistra*'lıklar ve yeni imparatorluk memurlarının her birinin yanında, yürüttükleri yargı faaliyetlerinde danışmanlık yapmak üzere muhakkak bir hukukçu bulundurulmuş ve bunun Roma hukukunun gelişiminde önemli etkileri olmuştur¹⁰⁵.

Çeşitli makamlarda görev edinmek üzere tasarlanmış sivil bir hukuk eğitimi ve bir staj sistemi oluşturulmuştur. Bu eğitimi alan hukukçular *advocati fisci*¹⁰⁶ ya da alt bürokratlar veya imparatorluk makamlarında görevli yüksek bürokratların sekreteri olarak kariyerlerine devam etmişlerdir. Bu durum ise

⁹⁵ GOLDSWORTHY, s. 247; PLINIUS (çev. Levent KESKİN), s. 12.

⁹⁶ KUNKEL (Trans. by. J. M. Kelly), s. 57; AKMAN, s. 102.

⁹⁷ UMUR, Tarihi Giriş, s. 107.

⁹⁸ TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 280.

⁹⁹ SCHILLER, Bureaucracy, s. 31.

¹⁰⁰ UMUR, Lügat, s. 204; ARSAL, s. 397.

¹⁰¹ SCHILLER, Bureaucracy, s. 32.

¹⁰² SCHILLER, Bureaucracy, s. 29; ARSAL, s. 369.

¹⁰³ SCHILLER, Bureaucracy, s. 35; Honoré, Tony, "Lawyers and Government in the Historia Augusta", IURA 42, 1991, s. 13-41, s. 18.

¹⁰⁴ TÜRKOĞLU, İdari Yapı, s. 280; SCHILLER, Bureaucracy, s. 30.

¹⁰⁵ SCHILLER, Bureaucracy, s. 30.

¹⁰⁶ *Advocati fisci*, adli görevleri devlet hazinesini koruma görevini yürüten yeni bir makamdır. BERGER/CLARK, s. 352.

procurator-askerî kariyerin alternatifi olarak ortaya çıkan ilk sivil kariyer biçimi olmuştur¹⁰⁷. Bu dönemde hukukçular genellikle *bureaus ab epistulis*, *bureaus a libellis* ya da *bureaus a cognitionibus*'tan birinde görev almışlardır¹⁰⁸.

Hadrianus'un *edictum perpetuum*¹⁰⁹ şeklinde yaptığı kodifikasyon, *praetor*'ların ve hukuk bilginlerinin hukuk üzerindeki etkinliğini sınırlandırmıştır. Buna karşılık yukarıda bahsedilen bürolarda yapılan imparatorluk yasaları, hukukçuların hukuka yön verdikleri bir alan halini almıştır. Örneğin hukukçu *Aburnius Valens* ilk görevini *Hadrianus*'un tahta çıkışından bir yıl sonra üstlenmiştir. *Pactumeius Clemens* ve *Vindius Verus* ise *edictum*'un derlenmesinden on yıl bile geçmeden, 138 yılında konsül olmuşlardır. *Paulus*'un öğrencisi *Licinnius Rufinus*, konsüllük yapmış ve eyaletlerde başka görevlerde bulunmuştur¹¹⁰.

Neratius Priscus, *Hadrianus* Dönemi'nin önemli hukukçularından biridir. *Labeo*'nun kurduğu *Proculianus* Hukuk Okulu'nun başkanlarından biri olmuştur. Ayrıca İmparator *Hadrianus* Dönemi öncesinde; MS 87 yılında *consul*, MS 102 yılında ise *Pannonia* Valisi olarak görev yapmıştır. *Trajanus*'un *consilium* üyesiydi. Hatta *Honoré* tarafından, *Trajanus*'un, *Neratius Priscus*'a: “*Bana ölümcül bir şey olursa eyaletleri sana emanet ediyorum*” dediği aktarılmıştır¹¹¹. *Neratius Priscus*, zamanla *Hadrianus*'un da yasal danışmanlarından biri haline gelmiştir.

Hadrianus Dönemi'ne dek bürokraside yer alan hukukçuların Roma hukukunun gelişiminde oynadıkları önemli rol, Cumhuriyet Dönemi'nden Geç *Principatus* Dönemi denebilecek İmparator *Hadrianus* Dönemi'ni de içine alan zamana ait hukukun “*hukukçuların hukuku*” olarak tanımlanmasına yol almıştır¹¹². Anılan dönem hukukunun, “*hukukçuların hukuku*” olarak nitelendirilmesini sağlayan dört ana unsuru *Schiller* şöyle sıralamaktadır:

- Kendilerini hukuka adanmış bir grup bireyin varlığını devam ettirmesi,
- Hukukçuların özel hukuk konusunda kapsamlı ve uzman bir bilgiye sahip olması,
- Hukukçuların hukukun günlük idaresiyle yakından ve sürekli olarak bağlantı içerisinde bulunması,
- Hukukçuların hukukunu oluşturan temel öncül olarak, hukukçuların kendilerine sorulan sorulara cevap bulurken; öğrencileriyle, birbirleriyle ve kendilerine karşıt görüşteki diğer hukukçularla görüşlerini, bazen kamuya açık şekilde bazen mektuplaşarak tartışıyor olmaları.

İmparator *Hadrianus* Dönemi'nden İmparator *Alexander Severus*'a kadar geçen sürede, hukukçular: *Claudius Tryphoninus*, *Messius* ve *Arrius Menander*'ın *consilium principis*'te yer aldığı bilinmektedir¹¹³.

İmparator *Trajanus* Dönemi'nde *Trakia* valiliği yapmış olan *Iuventus Celsus*, dönemin tanınmış hukukçularındandı. MS 129 yılında bu defa İmparator *Hadrianus* Dönemi'nde ise *Asia* valiliği ile görevlendirilmişti. Ayrıca İmparator *Hadrianus*'un *consilium* üyesiydi¹¹⁴.

İmparator *Antoninus Pius*'un, kararlarını vermeden önce *Vindius Verus*, *Salvius (Fulvius) Valens*, *Volusius Maccianus* ve *Diabolenus* isimli avukatlara danıştığı; İmparator *Marcus Aurelius*'un *Maccianus* tarafından eğitildiği ve hukuki danışman olarak *Servidius Scaevola*'dan yaralandığı bilinmektedir¹¹⁵.

Ulpius Marcellus, İmparator *Antoninus Pius*'un ve *Marcus Aurelius*'un *consilium*'larının üyesiydi¹¹⁶.

İmparator *Hadrianus* Dönemi'nde sırasıyla *quaestor*'luk, *tribunus plebis*'lik ve *praetor*'luk yapmış olan hukukçu *Salvius Iulianus*, daha sonra imparatorun *consilium*'una üye olarak devlet memurluğu yapmıştı, *Hadrianus*'un bazı reformlarını şekillendirirken başvurduğu hukukçuydu. Yine *Hadrianus*'un görevlendirmesiyle, *edictum perpetuum*'u hazırlamıştı¹¹⁷. *A libellis* bürosunda memurluk yapmıştı. İmparator *Antoninus Pius* Dönemi'nde *consilium* üyeliği devam etmiş daha sonra *Germania* valisi, daha sonrasında ise İmparator *Marcus Aurelius* döneminde *Hispania* valisi olmuştur. *Iulianus*, son olarak MS 168-169 yıllarında Afrika Eyaleti'nin *proconsul*'ü olarak görev yapmıştır¹¹⁸.

İmparator *Septimus Severus* Döneminde, MS 205-211 yılları arasında hukukçu *Papinianus*, *praefectus praetorio*'luk yapmıştır. Ayrıca yine bu dönemde *Tryphoninus* ile birlikte *consilium* üyeliği yapmıştır¹¹⁹.

MS 217-218 yılları arasında imparatorluk yapan *Macrinus*'un da bundan önce şövalye sınıfına mensup, hukukta oldukça yetenekli bir *praefectus praetorio* olduğu bilinmektedir¹²⁰.

¹⁰⁷ SCHILLER, Bureaucracy, s.31.

¹⁰⁸ SCHILLER, RIDA, s. 321.

¹⁰⁹ İmparator *Hadrianus*'un emriyle M.S. 117'de, *praetor edictum*'larında yer almış ilke, kural ve esaslar saptanmış ve hukukçu *Iulianus* tarafından *Edictum perpetuum* (kalıcı, sürekli beyanname) adıyla yayımlanarak bütün *praetor*'ların görevlerine başlarken kendi *edictum*'larını yayınlamak yerine bu *edictum* ile bağlı kalacağı ve bu *edictum*'un sadece imparator tarafından değiştirilebileceği kabul edilmiştir. KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 69.

¹¹⁰ SCHILLER, Bureaucracy, s.39.

¹¹¹ HONORÉ, s. 75; HAUSMANINGER, s. 1143.

¹¹² SCHILLER, s. 123. Bu nitelendirmeyi yapan diğer yazarlar için bkz. Schwarz (Çev. Türkan Rado), s. 149; KOSCHAKER/AYİTER, s. 27.

¹¹³ SCHILLER, Bureaucracy, s. 39.

¹¹⁴ HAUSMANINGER, s. 1141; Dion, s. 93.

¹¹⁵ HONORÉ, s. 19.

¹¹⁶ HAUSMANINGER, s. 1147; UMUR, Tarihi Giriş, s. 238.

¹¹⁷ DI MARZO, s. 7; ARSAL, s. 404; GÜNAL/ÜÇER, s. 74.

¹¹⁸ HONORÉ, s. 19; KOSCHAKER/AYİTER, s. 26; VENTURA, s. 103; HAUSMANINGER, s. 1148.

¹¹⁹ D. 12.1.40 (*Paulus*); KOSCHAKER/AYİTER, s. 26; GÜNAL/ÜÇER, s. 81; HAUSMANINGER, s. 1152.

¹²⁰ HONORÉ, s. 18.

Hukukçu *Ulpianus*, İmparator *Septimus Severus* ve sonrasında İmparator *Caracalla*'nın hukuk danışmanlarından biriydi. *Ulpianus*, *a libellis* bürosunda memur olarak çalışmıştı. İmparator *Severus Alexander* Dönemi'nde ise *praefectus praetorio* olduğu ve bunun daha da ötesinde imparatorun yönetimde *Ulpianus*'a ve onun görüşlerine çok büyük bir önem attığı bilinmektedir¹²¹.

Cervidius Scaevola'nın öğrencisi olan ve kariyerine *Papinianus*'un yanında yardımcı danışmanlık yaparak başlamış olan bir diğer hukukçu *Paulus*, *Caracalla* Dönemi'nde imparatorluk bürolarında memurluk yapmıştır¹²² Yine bu dönemde *praefectus praetorio*'luk yapmış olduğu düşünülmektedir¹²³. İmparator *Septimus Severus*'un *consilium* üyesi olmuştur¹²⁴.

Klasik Hukukçuların sonuncusu olarak bilinen *Herennius Modestinus* ise, İmparator *Alexander Severus* Dönemi'nde *a libellis* bürosunda memurluk yapmış daha sonra MS 228'de *praefectus vigilum* olmuştur¹²⁵.

İmparator *Alexander Severus*'un bir karar almadan önce yirmi hukukçuya ve en az elli belagati yüksek danışmana danışıp onlara görüşlerini sunmaları için zaman tanıdığı *Honoré* tarafından aktarılmıştır¹²⁶.

IV. SONUÇ

İmparator *Augustus*'un *princeps* oluşuyla Roma İmparatorluğu'nu yeni bir idarî düzen içinde organize etmesi, hukukçuların bu organizasyon içinde yeni yerler ve görevler edinmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. Hukuk eğitimi vererek, hukuk okulları aracılığıyla hukukî tartışmalar yürüterek, yazdıkları hukuk eserleriyle ve kendilerine sorulan hukuki sorulara cevaplar vererek hukuku geliştirme faaliyetleri yanında çeşitli etkinlik alanlarında faaliyet göstermişlerdir.

İmparator *Augustus* Dönemi'nde *ius respondendi publicae* sahibi olmalarıyla birlikte hem hukuka sundukları katkı hem de imparatorluk içindeki itibarlarının ağırlığı şüphesizdir. İmparatora iletilen ihtilaflarda somut vakaları çözümleyerek adaleti sağlamaya yönelik ileri muhakemeler yapmış, örnek çözümler sunarak hukuku geliştirmişlerdir. Ancak hukukçuların imparatorlukta tek etkinlik alanları bu değildi. Hukukçular İmparator *Augustus*'tan itibaren, imparatorların *consilium*'larında yer alarak hukukî danışmanlık görevlerini yürütmüşlerdir. Ayrıca *consilium*'un da *Principatus* Dönemi boyunca niteliği değişmiş, önemi git gide artmıştır. Bunun yanında imparatorluk bürolarında, imparatorluk yazışmalarını yaparak, maliye muhasebe işlemlerini sürdürerek, yargı süreçlerinde yer alarak ve imparatorluk arşivlerinde görev alarak imparatorluk yönetiminde ilk elden faaliyet göstermişlerdir. İmparatorluğun merkezî yönetiminde, yüksek memurluklarda bulunarak; *praefectus urbi*, *praefectus vigilum*, *praefectus annonae* sıfat ve yetkileriyle Roma şehrinin hukuk, maliye, güvenlik alanlarında idaresini üstlenmişlerdir. Özel ve önemli bir *praefectus*'luk makamı olarak Mısır Eyaleti'nin yönetimini üstlenip *praefectus aegypti* olmaları, kendilerini çok büyük bir yönetsel yetki sağlamış ve aynı derecede ağır bir sorumluluk yüklemiştir. İmparator yardımcılığı olarak adlandırılabilir denli yüksek bir memurluk olan *praefectus praetorio*'luğa ulaştıkları da bilinmektedir.

İmparator *Hadrianus* Dönemi'nden itibaren hukukçular, imparatorluğun yeni bürokratik yapısı içinde görev yapmaya devam etmişler böylece devletin yönetiminde daha etkin rol oynamışlardır. *Ius Civile*'nin ve *Ius Honorarium*'un geliştirilmesinde bu yeni görevleriyle etkili olmuşlar, bunun yanında “hukukçuların hukuku” denilen yeni bir hukukun (*Ius Novum*) oluşmasını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- AKMAN, Şefik Taylan, “Roma Antikitesinde Sosyal Politik Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri” Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(2), (2012), s. 89-107.
- ARSAL, Sadri Maksudî: Umumi Hukuk Tarihi, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948.
- BERGER, Adolf/CLARK, David, “Encyclopedic Dictionary of Roman Law: Transactions”, American Philosophical Society 43(2), Reprinted 1991.
- BRAUND, David, “Introduction: the Growth of the Roman Empire (241BC-AD193)” The Administration of the Roman Empire: 241 BC.-AD. 193, 18, 1988, s. 1-14.
- COHEN, David, “The Origin of Roman Dictatorship”, Mnemosyne, 10(4), 1957, s. 300-318.
- DE ZULUETA, Francis, “Reflections on Gaius 1. 7,” Tulane Law Review, 22(1), 1947-1948, s. 173-179.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, “Roma Devletinin Eyalet (Provincia) Sistemi Hakkında”, Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(8), 1967, s. 443-459.
- DI MARZO, Salvatore (Çev. Ziya Umur): Roma Hukuku, 5. Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954.
- DION, Cassius (Çev. Rukiye Öztürk/Ayşe Yakut): Historia Augusta: Hadrianus, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2022.
- DIKOV, Viladimir/KOVALEV, Sergei (Çev. Özdemir İnce): İlk Çağ Tarihi Cilt: 2 Romalılar, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem: Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- GOLDSWORTHY, Adrian: Pax Romana: War, Peace and Conquest in the Roman World, Hachette UK, London, 2016.
- GÜNAL, Nadi/ÜÇER, Mehmet: Roma Hukuku Kavram ve Kurumları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2023.
- GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, “Ius Respondendi'ye İlişkin Bazı Görüşler”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 64(2), 2006, s. 235-245.
- HAUSMANINGER, Herbert, “Benevolent and Humane Opinions of Classical Roman Jurists.” BUL Review, 61, 1981, s. 1139-

¹²¹ SYME, s. 408; UMUR, Tarihi Giriş, s. 240.

¹²² HONORÉ, s. 23; GÜNAL/ÜÇER, s. 82.

¹²³ UMUR, Tarihi Giriş, s. 238.

¹²⁴ HAUSMANINGER, s. 1153.

¹²⁵ ARSAL, s. 407; SCHILLER, Bureaucracy, s. 40.

¹²⁶ HONORÉ, s. 16.

1156.

- HONORÉ, Tony, "Lawyers and Government in the Historia Augusta", IURA 42, 1991, s. 13-41.
- JONES, Arnold Hugh Martin: Studies in Roman Government and Law, Basil Blackwell, Oxford, 1960.
- KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan: Roma Hukuku: Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.
- KASER, Max, "The Changing Face Of Roman Jurisdiction", Irish Jurist, 2(1), 1967, s. 129- 143.
- KOSCHAKER, Paul/AYİTER, Kudret: Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1983.
- KÜÇÜK, Eşref, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri" (Halk Meclisleri), Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(1), 2017, s. 199-214.
- KÜÇÜK, Eşref, "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: Provocatio ad Populum ve Tribunus Plebis." (Provocatio ad Populum), Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1), 2015, s. 127-144.
- KUNKEL, Wolfgang (Trans. by. J. M. Kelly): An Introduction to Roman Legal And Constitutional History, 2nd edition, Oxford University Press, Oxford, 1973.
- LATTE, Kurt, "The Origin of Roman Quaestorship", Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 67, 1936, s. 24-33.
- MOSCA, Gaetano (Çev. Mukbil Özyörük): "Roma ve Ortaçağ", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(2-4), 1946, s. 532-564.
- OKANDAN, Recai Galip: Roma Amme Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- ÖZBAY, Ümit Vefa, "Augustus Dönemine ve Augustus Kanunlarına Genel Bir Bakış", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (172), 2024, s. 227-262.
- ÖZER SARITAŞ, Duygu, "Roma Devletinde ulaştırma ve haberleşme sistemi "Cursus Publicus"" Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2, 2009, s. 205-225.
- ÖZSUNAR, Erdal, "Principatus Döneminde Romalı Askerlerin Hukukî Durumu" Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(1), 2013, s. 63-92.
- PLINIUS (Çev. Levent Keskin): Genç Plinius'un Mektupları Epistulae I-IV, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.
- SCHILLER, A. Arthur, "Bureaucracy and the Roman Law," (Bureaucracy), Seminar 7, s. 26-48.
- SCHILLER, A. Arthur, "The Nature and Significance of Jurists Law," (BULR), Boston University Law Review 47(1), 1967, s. 20-39.
- SCHILLER, A. Arthur, "Jurists' Law" (Jurists), Columbia Law Review, 58(8), 1958, s. 1226-1238.
- SCHILLER, A. Arthur, "The Jurists and the Praefects of Rome" (RIDA), RIDA, 2(3), 1949, s. 319-359.
- SCHILLER, A. Arthur: Roman Law: Mechanism of Development (Mechanism), Walter de Gruyter, New York, 1978.
- SCHWARZ, Andreas Bertalan (Çev. Türkan Rado): Roma Hukuku Dersleri 1. Cilt, 4. Baskı, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1956.
- SOUTHERN, Patricia: Augustus, 2nd edition, Routledge, New York, 2014.
- SÖĞÜTLÜ, Özlem, "Roma Hukukunda Elegantia Iuris Kavramı" Prof. Dr. Metin Günday Armağanı (Elegantia Iuris), Atılım Üniversitesi Yayını, 2, 2020, s.1237-1276.
- SÖĞÜTLÜ, Özlem: Roma Özel Hukuku (Roma Özel), 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2021.
- SUETONIUS, (Çev. Güngör Varınlıoğlu): On İki Caesar'ın Yaşam Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- SYME, Ronald, "Lawyers in Government: the Case of Ulpian" *Proceedings of the American Philosophical Society*, 116(5), 1972, s. 406-409.
- TAMER, Diler: Roma Hukuku Cilt I, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- TAŞDÖNER, Kevser: Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.
- TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, "Hukukun Kaynağı Olarak İmparatorların Yazılı Cevapları (Rescriptum)" (Rescriptum), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(2), 2008, s. 133-152.
- TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, "Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı" (İdari Yapı), Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 2009, s. 251-289.
- UMUR, Ziya: Roma Hukuku Lügati (Lügat), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1983.
- UMUR, Ziya: Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Kaynaklar- Umumi Mevhumlar- Hakların Himayesi (Tarihi Giriş), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982.
- VENTURA, Mişon: Roma Hukuku Birinci Cilt Giriş-Roma hukukunun dış Tarihi-Usul (Procedure), Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1934.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar Sevil YILDIZ, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | Sevil YILDIZ, who is the author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde İnÜHFD'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde İnÜHFD'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın İnÜHFD'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir.

| The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of İnULR in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that Inonu University Law Review and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than Inonu University Law Review.